

Розвиток національної економіки та суспільства в цілому, подолання соціально-економічних проблем регіонального розвитку потребує вирішення проблем державного регулювання економічних відносин. В умовах трансформаційних процесів значно зростає актуальність дослідження питань державного регулювання економіки, в тому числі й на регіональному рівні, що потребує поглиблення наукових підходів на теоретичному та методичному рівнях.

Реалізація реформ за різними напрямками, які зазначено у програмі реформ «Стратегія 2020», що мають привести до якісних змін, в першу чергу, потребує мобілізації всіх стратегічних ресурсів країни, застосування нових, раніше не задіяних, потенційних можливостей та джерел розвитку. В сучасних умовах Україна потребує стійкого, збалансованого розвитку на основі формування регіональних систем, що спроможні до саморозвитку.

Дослідження регіональної конкурентоспроможності, забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів й ролі в цих процесах державного регулювання знайшли відображення у працях вітчизняних і закордонних учених-економістів: П. Беленького, П. Бубенко, З. Варналія, З. Герасимчука, І. Дегтярьової, М. Долішнього, Л. Ковальської, Д. Кузьміна, М. Портера, М. Степанова, Д. Сенпіка, А. Соколовського, Д. Стеченко, А. Татаркіна, Л. Яремко й ін. Однак потребують теоретико-методичного обґрунтування питання розвитку регіонів на основі максимального використання стратегічного потенціалу регіону. Важливим в період трансформацій виступає налагодження взаємодії та конструктивного діалогу суб'єктів регіонального розвитку, що має починатися з формування єдиного категоріального апарату.

Метою статті є розкриття сутності понятійно-термінологічного апарату саморозвитку регіонів, визначення взаємозв'язків і залежності даних термінів і доцільності їх застосування в умовах трансформацій в Україні.

В науковій літературі існує низка підходів до визначення поняття «регіон»: адміністративно-територіальний, системний, соціально-економічний та просторовий підходи, що дозволяє виокремити основні характерні ознаки регіону як системи, що спроможна до саморозвитку:

по-перше, регіон розглядається як адміністративно-політична одиниця при адміністративно-територіальному поділі країни (області, району), тобто окреме територіальне утворення, якому притаманна низка властивостей [12, с. 10]. Отже регіон є елементом системи, який має права та обов'язки, закріплені законодавчо. Відповідно до закону синергії у взаємозв'язку з іншими елементами (регіонами) може збільшувати потенціал системи (держави). Однак, у разі неефективного управління системою її потенціал може мати від'ємний синергетичний ефект, що призводить до диференціації регіонів, зменшення надходжень до державного бюджету та зниженню конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

по-друге, як частину територіально-виробничого устрою країни. Тобто регіон є складовою (підсистемою) системи «держава» та, одночасно, є відносно самостійною відкритою системою, яка має властивості самодостатності, самоорганізованості та здатність до саморозвитку. Регіон як відкрита система спроможна самостійно акумулювати функції та ресурси й реагувати на внутрішні та зовнішні зміни.

по-третє, як організаційно-просторову форму використання продуктивних сил, що має загальні умови економічної діяльності та особливості в своїх межах [12, с. 11].

по-четверте, як соціальну спільність певній території. Тобто передусім за такого підходу розглядається історичний досвід, культурні, освітні, соціально-психологічні та інші аспекти регіональної спільноти [12, с. 11].

Узагальнюючою властивістю регіону – є спроможність до розвитку.

Регіональний розвиток, відповідно до Аналітичного звіту «Регіональний розвиток та державна регіональна політика України» [14, с. 27] – це «динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямку її вдосконалення та раціоналізації. Як правило, він має поступальний зміст, характеризується прогресивними змінами і в результаті повинен призвести до формування регіону як стійкої просторової системи, що раціонально використовує свій внутрішній потенціал і гармонійно співіснує з оточуючим середовищем». Отже

регіональний розвиток базується на самодостатності, спроможності використовувати та нарощувати свій потенціал.

Однак низка термінологічних уявлень про процес регіонального розвитку на основі використання власних ресурсів, конкурентних переваг та мінімізації залежності від центру в питаннях соціально-економічного росту вимагає від науковців детального дослідження термінологічного апарату регіонального розвитку, а саме таких понять як самодостатність, самозабезпеченість, самостійність, автономність, незалежність, самовідтворення, федералізм та федералізація, децентралізація тощо.

Розглянемо докладно сутність та взаємопов'язаність цих понять.

С. Ожегов під автономією розуміє право самостійного здійснення державної влади або управління, надане конституцією якій-небудь частині держави; самоврядування; незалежність управління [9].

Вільна енциклопедія Вікіпедія розглядає автономію як індивідуальну свободу дії; самостійність. Автономія (грец. αὐτός – «сам» і грец. νόμος – «закон», самоврядування, незалежність) – право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією. Автономія означає право якого-небудь національно-територіального утворення (наприклад, області) самостійно здійснювати внутрішнє управління. Автономія може базуватися на культурній чи етнічній відмінності – і часто веде до наступної незалежності [1].

Водночас створення автономії (політичної або обласної) у складі унітарної держави часто є наслідком її децентралізації, засобом стримування економічного сепаратизму з боку економічно найбільш розвинених регіонів та запобігання міжрегіональної ворожнечі на ґрунті розподілу фінансових коштів. В Італії саме з цієї причини північним областям (Сицилія, Сардинія, Трентіно-Альто-Адідже, Валле-д'Аоста та Фріулі-Венеція Джулія) надана політична автономія відповідно до конституції 1948 р. [19]; у Франції статус автономії має острів Корсика; основи децентралізації у Великобританії з 1998 р. було закладено для Шотландії [21], Уельсу та Північної Ірландії. Причиною надання автономії тій чи іншій території при унітарній формі державного устрою можуть бути обставини географічного (геополітичного) характеру. Так, з цієї причини Фінляндія визнала автономію за Аландськими островами, Франція надала автономію своїм заморським територіям, Данія закріпила статус автономії за Гренландією.

Виходячи з аналізу визначень поняття «автономія» можливим є виділення його характерних ознак та синонімічних значень (рис. 1).

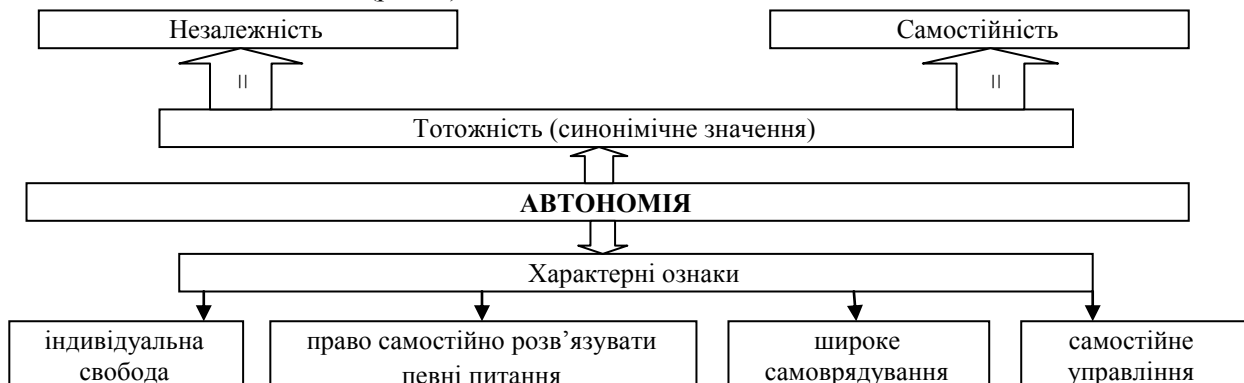


Рис. 1. Аналіз поняття «автономія»

Отже відносно регіонального розвитку поняття «автономія» може використовуватися відносно прав органів місцевого самоврядування на розширення повноваження та можливості регіонів фінансувати економічний розвиток, впливати на інтенсифікацію інноваційного розвитку тощо.

Сутність поняття «незалежність» полягає в можливості приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів.

Незалежність для держави – політична самостійність, відсутність підлеглості, суверенітет, самостійність у поведінці, діях і т. п. [1]. Однак в межах унітарної держави незалежність регіонів не може бути повною, стосовно всіх рішень, що приймаються в межах регіонального розвитку на мезорівні.

Незалежність за С. Ожеговим – це політична самостійність, відсутність підпорядкованості, суверенітет. Незалежний – самостійний, що не знаходиться в підпорядкуванні, вільний, що виявляє або виражає самостійність [9] (рис. 2).

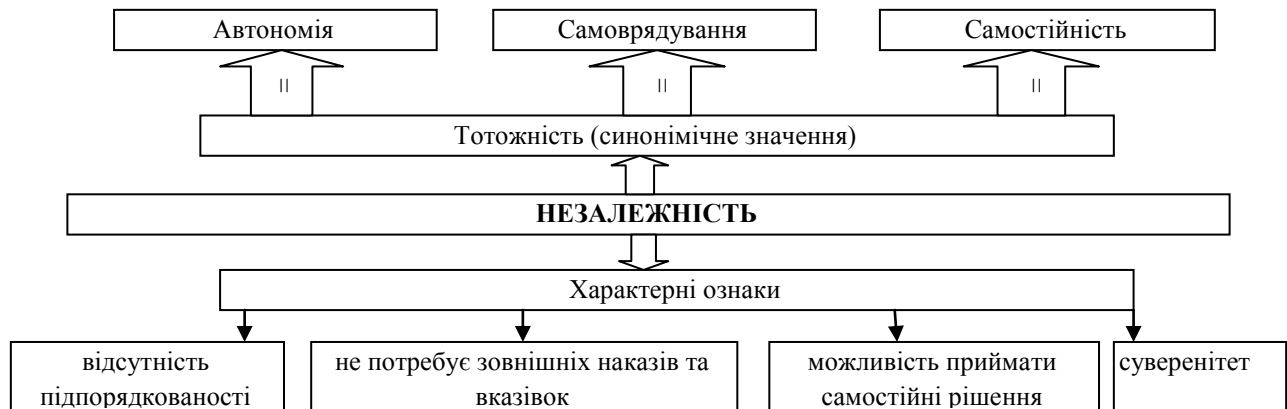


Рис. 2. Аналіз поняття «незалежність»

Таким чином, аналіз поняття «незалежність» дає змогу зробити висновок про можливість його застосування в контексті регіонального розвитку тільки в межах окремих прав, якими можуть бути наділені регіональні органи влади та місцевого самоврядування.

В тлумачному словнику самостійність – це здатність до незалежних дій, суджень, володіння ініціативою, рішучість, незалежність, свобода від зовнішніх впливів, примусів, від сторонньої підтримки, допомоги [17]. Відповідно словнику С. Ожегова, самостійний – існуючий окремо від інших, незалежний, рішучий, що володіє власною ініціативою, діючий власними силами, без сторонніх впливів, без чужої допомоги [9]. Характерні риси поняття «самостійність» наведено на рис. 3.

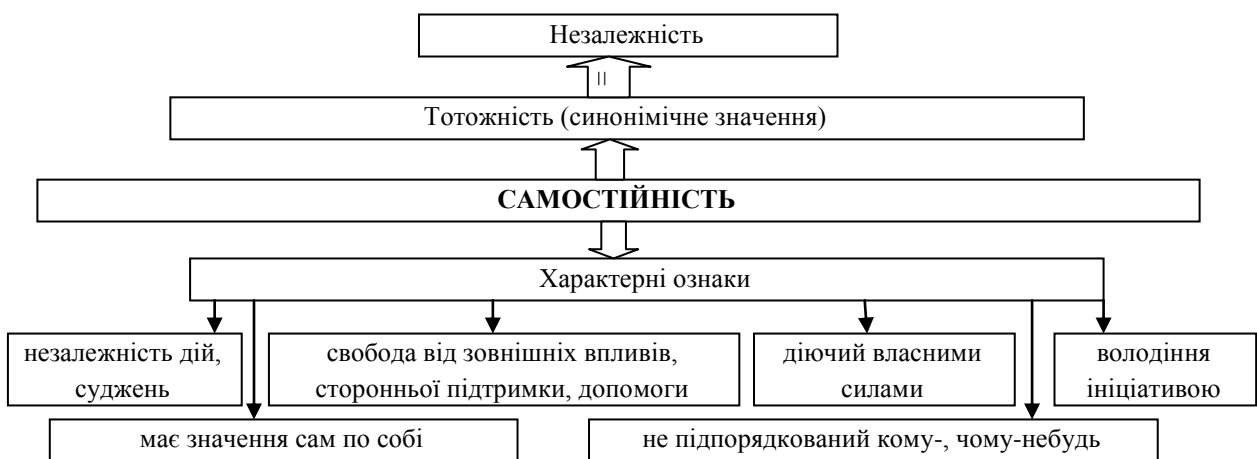


Рис. 3. Аналіз поняття «самостійність»

Таким чином, самостійність регіону в контексті соціально-економічного розвитку доцільно вживати відносно фінансової спроможності вирішувати соціальні та економічні питання в межах регіону за допомогою ефективного використання економічного потенціалу. Однак бути повністю не підпорядкованим центру в умовах унітаризму регіон України не може.

Спорідненим поняттям самостійності є «саморозвиток». В своїх працях Т. Заславська визначає саморозвиток як «стратегічно стійку здатність регіону в умовах сформованої в суспільстві

макросередовища забезпечувати розширене відтворення валового регіонального продукту за рахунок власних дохідних джерел в інтересах реалізації як макроекономічних цілей і пріоритетів, так і внутрішньорегіональних цільових установок системного характеру» [2]. В цілому погоджуючись з тезою автора, слід враховувати не тільки економічний результат саморозвитку, а й можливість забезпечувати соціальний розвиток регіону та формувати й використовувати всі види потенціалу регіону.

М. Молчанова розглядає саморозвиток території як «процес забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території, як за рахунок власних дохідних джерел, так і залучених коштів в умовах сформованого в суспільстві макросередовища». В регіональному розрізі вона виділяє дві групи системоутворюючих ознак (умов) саморозвитку: внутрішня самодостатність регіональної економічної системи для стійкого регіонального розвитку (достатність ресурсів; об'єктивно певні місія і мета, що відображають цільові установки як макроекономічної, так і регіональної систем; наявність автономних і гнучко адаптуються до зовнішньої середовища внутрішньорегіональних систем); зовнішні умови, здатні в своїй сукупності забезпечити довгостроковий саморозвиток регіональних економічних систем (готовність органів влади, громадськості до ідеї саморозвитку; наявність правових та макроекономічних умов використання моделі саморозвитку; використання зовнішніх факторів для реалізації саморозвитку) [7]. Позиція автора, що полягає в урахуванні як ендегенних та і екзогенних факторів саморозвитку цілком прийнятна, адже регіон – це відкрита система, що має як внутрішні, так і зовнішні зв'язки та функціонує під впливом внутрішнього й зовнішнього середовища.

О. Татаркін розглядає саморозвиток територіальних економічних систем, під яким пропонує розуміти «стійку здатність регіону в умовах сформованого в суспільстві макросередовища забезпечувати розширене відтворення ВРП за рахунок наявного потенціалу власних ресурсних можливостей і дохідних джерел в інтересах реалізації як макроекономічних цілей та загальнонаціональних пріоритетів, так і внутрішньорегіональних цільових установок системного характеру» [15]. Академік О. Татаркін у визначенні «саморозвитку» враховує важливу умову конкурентоспроможності держави – поєднання інтересів регіонів з загальнодержавними інтересами, що є важливим при збереженні цілісності держави.

Слід погодитись з позицією В. Осипова та О. Єрмакової які розглядають саморозвиток регіону як «здатність регіону в умовах мінливого ринку забезпечувати соціальні стандарти якості життя на основі розширеного відтворення валового регіонального продукту переважно за рахунок ендегенних дохідних джерел та інноваційних ресурсів. Тобто, саморозвиток – це процес, що базується на ендегенних факторах росту» [10]. Однак він не «ігнорує» значення та впливу екзогенних факторів.

Визначення потенціалу саморозвитку регіонів розглядається О. Ігнат'євою, О. Марієвим, А. Ширмановою базується на функціональному підході та означає «здатність регіональних соціально-економічних систем найбільш повно і несуперечливо реалізовувати свої найважливіші функції на основі ефективного використання внутрішніх і зовнішніх джерел розвитку» [3]. Автори пропонують складовими потенціалу саморозвитку регіону виділяти економічний, фінансовий, соціальний, демографічний і екологічний потенціали, базуючись на функціях, які виконуються регіональними соціально-економічними системами і джерелами їх розвитку.

Потенціал регіону, з точки зору спрямованості на саморозвиток, слід розглядати з двох позицій:

базовий потенціал – це наявні або скриті ресурсні спроможності регіону, а також його базові існуючі та потенційні конкурентні переваги (географічне положення, геополітичне положення, наявність дефіцитних ресурсів та ін.);

накопичувальний (акумулюючий) потенціал – потенційна енергія, сила, що, трансформує можливість у реальну дію, спрямовану на досягнення максимального ефекту від використання цих ресурсів. Саме цей вид потенціалу регіону пов'язаний з формування базових конкурентних переваг високого порядку, які мають забезпечити стійку конкурентну позицію регіону та основі саморозвитку (управлінські, організаційні, економічні конкурентні переваги). Формування та

використання акумулюючого потенціалу створює умови для збереження та підвищення ефективності використання базового потенціалу.

Отже, під потенціалом саморозвитку регіону пропонується розуміти можливість, здатність і вмотивованість регіону до акумулювання та ефективного використання комплексу природних, людських, фінансових та ін. ресурсів з метою довгострокового соціально-економічного розвитку на основі самодостатності та самоорганізації, задоволення потреб населення та поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Аналіз поняття «самодостатність» дозволяє відмітити властивість об'єкту самостійності та достатності ресурсів для розвитку (рис. 4).

Так, у вільній енциклопедії значиться, що самодостатність об'єкту – це самостійна цінність або здатність обходитися власними можливостями [1]. На думку І. Вихованець, самодостатній – який має цінність сам по собі; який має цілком самостійне значення [275]. У тлумачному словнику під самодостатністю об'єкту розуміється обмеження самим собою, не має потреби в чому-небудь іншому [16].

Як зазначає Л. Костирко, що стосується "самодостатності" регіонів, таке визначення носить умовний характер. Регіональне господарство є під системою загальнодержавної економічної системи. Регіон не в змозі самостійно, без державної підтримки вирішувати завдання життєзабезпечення території. Інакше втрачається економічна доцільність його входження в економічну систему країни. Термін "економічна самодостатність регіону" є деякою абстракцією, але при цьому характеризує високий ступінь відтворювальної повноти функціонування регіональної економічної системи в просторі та часі [6].



Рис. 4. Аналіз поняття «самодостатність»

Безумовної значущості у досягненні регіональної самодостатності відводиться фінансовій самодостатності. У свою чергу, фінансова самодостатність може бути досягнута за рахунок використання незадіяного потенціалу саморозвитку регіону. Оскільки фінансова база регіону займає одну із найважливіших позицій, доцільно розглядати механізм забезпечення фінансової самодостатності за рахунок ефективно функціонуючої транспортно-комунікаційної системи. Оскільки самодостатність визначається як спроможність країни забезпечити сталість обраної траєкторії свого розвитку на основі оптимального залучення внутрішніх та зовнішніх ресурсів та механізмів розвитку, постає необхідним формування такої моделі самодостатності, яка б сприяла розвитку регіону та зміцненню конкурентних позицій держави [18].

Отже, поняття «самодостатність» доцільне в контексті регіонального розвитку внаслідок того, що відображає спроможність регіону ефективно використовувати свій стратегічний потенціал, здатність обходитися власними можливостями, що має значущість в умовах дефіциту бюджетних коштів та дає можливість регіону зменшити, а можливо й зовсім відмовитися від значної долі міжбюджетних трансфертів. Під «самодостатністю регіонального розвитку» пропонується розуміти самостійну спроможність регіону розкрити свій потенціал з використанням як наявних, так і залучених ресурсів.

Ще одним поняттям теорії регіонального розвитку є «самозабезпеченість», що означає незалежність від усіх речей зовнішнього світу або інших людей (автаркія (від грец. autárkeia – самозабезпеченість, самодостатність)). В економіці — економічна незалежність країни, що позбавляє необхідності ввезення найважливіших продуктів споживання. Термін «автаркія» часто вживається в розумінні прагнення до відособлення, схильності до вузького намісництва [1]. В межах цілісності держави тотожність терміну автаркія не викликає довіри в межах розвитку окремих регіонів єдиної держави. Однак, у тлумачному словнику англійської мови «самозабезпечений – здатний підтримувати себе самостійно без сторонньої допомоги» [20], що має більш сприйнятливий стиль та може бути використовуваний в контексті розвитку регіонів. Таким чином, якщо не орієнтуватися на синонімічність поняття «самозабезпеченість» з поняттям «автаркія», то його в цілому можна вживати в контексті регіонального розвитку, внаслідок того що забезпеченість власними ресурсами завжди буде конкурентною перевагою будь-якого регіону.

Характерні риси поняття «самозабезпеченість» наведено на рис. 5.

Не менш важливою категорією розвитку регіону є децентралізація. Історичні передумови переважання централізованого державного управління обумовлюють значне втручання центру у регіональний розвиток. Ефективність управління регіональним розвитком має зростати з передачею повноважень місцевим органам влади та відповідним делегуванням відповідальності, що стимулює органи місцевого самоврядування до підвищення ефективності виконання своїх повноважень.

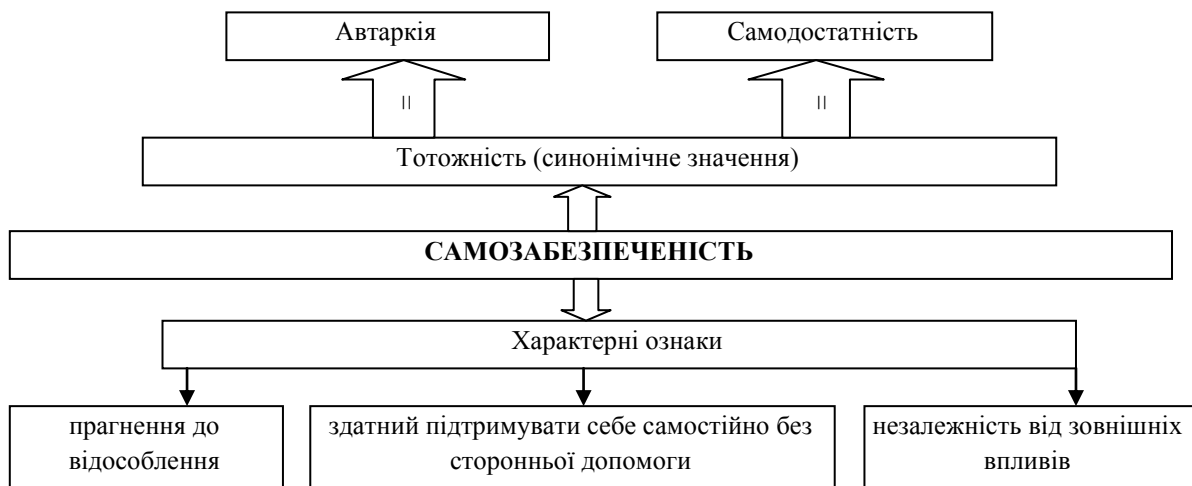


Рис. 5. Аналіз поняття «самозабезпеченість»

Отже, під децентралізацією розуміється передача повноважень і обов'язків щодо прийняття рішень з центру в інші організації. У рамках державного сектора децентралізація означає, що рішення приймаються не центральним урядом, а місцевими та регіональними органами влади [336].

Б. Райзберг та Л. Лозовської розглядають децентралізацію як передачу функцій управління від центральних органів влади місцевим органам, розширення кола повноважень нижчестоящих органів управління за рахунок вищестоящих [13].

Децентралізація в контексті регіонального розвитку сприяє вирішенню наступних завдань:
 зменшення й ліквідація негативного впливу державного втручання в регіональний розвиток;
 створення сприятливих умов для саморозвитку й самозабезпеченості регіонів України шляхом зменшення державного регулювання з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності;
 забезпечення правового поля збільшення самостійності органів місцевого самоврядування в досягненні саморозвитку регіонів на основі максимізації ефективності використання їхнього потенціалу;

посилення взаємодії інституціональних і мотиваційних факторів соціально-економічного розвитку регіонів;

створення стимулів для підвищення фінансової самозабезпеченості регіонів шляхом збільшення ролі органів регіональної влади в соціально-економічному розвитку регіонів;

зниження корупційних ризиків при перерозподілі бюджетних коштів і ін.

При цьому слід погодитися з думкою В. Підгорного, який стверджує, що «розподіл повноважень держави та регіонів – вельми складне питання, пов'язане насамперед, з гармонізацією державних і регіональних інтересів. З цієї точки зору систему державного регулювання в системі управління регіонів слід розглядати в рамках загальної системи державного регулювання економіки» [11, с. 8].

Слід зазначити, що більшість вчених робить акцент на необхідності забезпечення практично повної самостійності регіонів у вирішенні багатьох питань, що стосуються їх функціонування. Однак надання абсолютної автономії, в т.ч. і податкової, може, згодом, призвести до ще більшої залежності місцевих бюджетів від Державного. Тому для України важливим пріоритетним напрямком в реалізації ефективної регіональної політики є поступовий перехід від централізованого методу державного регулювання даних аспектів до децентралізованого. У даному випадку слід також погодитися з думкою М. Карасьова, який звертає увагу на те, що «мова має йти саме про необхідність детального регулювання та чіткого розмежування податково-бюджетних повноважень між органами державної влади різних рівнів та органами місцевого самоврядування» [4, с. 122].

Важливим є розуміння відмінностей категорій «федералізація» та податково-бюджетного федералізму в їх можливості та доцільності впровадження в Україні.

Федералізація (від лат. foederatio – об'єднання, союз) – адміністративно-політичний процес та конституційна реформа, які спрямовані на перехід від унітарного державного устрою до федеративного [1]. Основною ознакою федеративної держави є поділ суверенітету між двома рівнями (федеральним і суб'єктив федерації), що передбачає, зокрема існування двох систем державної влади та управління, кожна з яких діє у визначених межах. Відповідно до Конституції України Україна є унітарною державою. Унітарною державою є держава, адміністративно-територіальні одиниці якої не мають статусу державного утворення, тобто на всій території держави діють єдині вищі органи державної влади, єдина правова система, єдине законодавство тощо [1].

Для бюджетного унітаризму характерна централізація фінансів у центральних органах влади, мала частка власних ресурсів у місцевих бюджетах, і таким чином недостатній рівень самостійності місцевих органів влади, які не можуть адекватно реагувати на зміни у соціально-економічному становищі регіонів, повною мірою задовольнити потреби населення, які відрізняються у залежності від місця та умов проживання [8].

Бюджетний федералізм як модель податково-бюджетних відносин дає можливість вирішити питання, які функції держави ефективніше виконувати централізовано, а виконання яких функцій можна передати місцевим органам влади [5], що проявляється в закріпленні за регіональними органами влади прав на одержання доходів і раціональне розпорядження видатками. Основна ідея фіскального федералізму укладається в створенні умов для самофінансування видатків регіону.

Виходячи з сутності понять «федералізація» та «податково-бюджетний федералізм» слід зазначити доцільність застосування останнього для нарощування потенціалу самодостатності регіонів України.

Таким чином, проаналізувавши термінологічний апарат регіонального саморозвитку слід зазначити доцільність формування умов самодостатності розвитку регіонів на основі принципів податково-бюджетного федералізму (рис. 6).

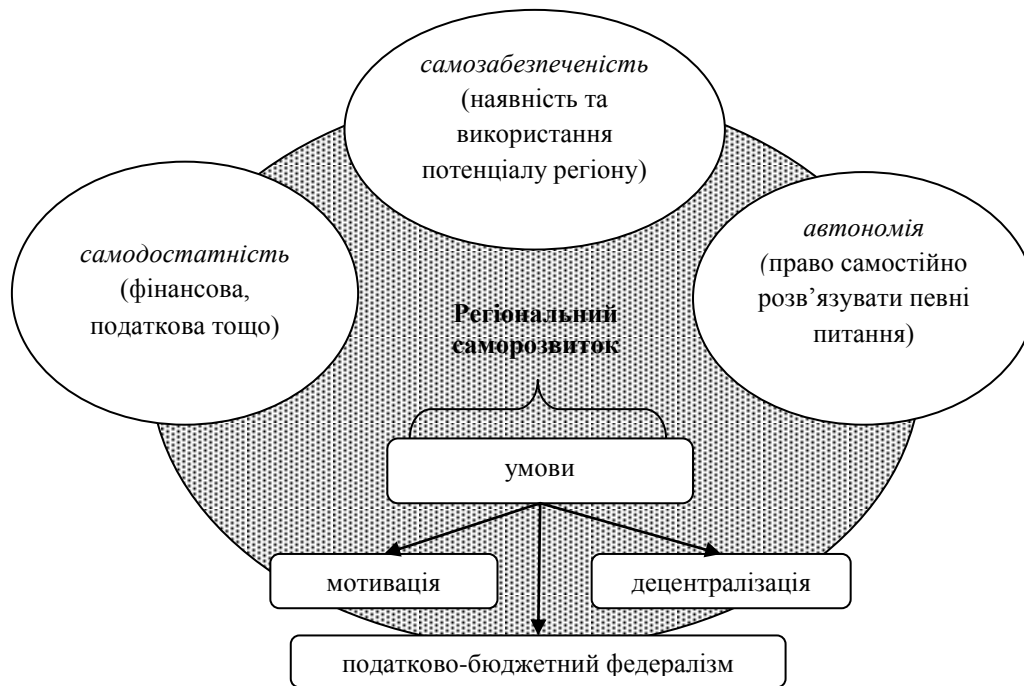


Рис. 6. Умови та критерії регіонального саморозвитку

Розвиток регіонів, що спрямований на мобілізацію власних ресурсів та можливостей сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності, формуванню конкурентних переваг та зміцненню конкурентних позицій.

Системологія термінів саморозвитку регіонів: самодостатність, самообезпеченість, самостійність, автономність, незалежність, самовідтворення, федералізм і федералізація, децентралізація, потенціал саморозвитку, а також визначення характерних ознак термінів дозволило обґрунтувати доцільність їх застосування до регіонального саморозвитку в умовах реанімаційних реформ в Україні.

Предметом подальших досліджень є створення умов розвитку регіонів, які спрямовані на мобілізацію власних ресурсів і можливостей, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності, формуванню конкурентних переваг і зміцненню конкурентних позицій регіонів.

1. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
2. Заславская Т. И. Социальная трансформация Российского общества: деятельно-структурная концепция / Т. И. Заславская. – М. : Изд-во «Дело», 2002. – С. 53–55.
3. Игнатьева Е. Д. Методология анализа потенциала саморазвития региональных социально-экономических систем / Е. Д. Игнатьева, О. С. Мариев, А. Е. Ширманова // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 3 (184). Экономика. Вып. 24. С. 64–68.
4. Карасев М. Н. Налоговая политика и правовое регулирование налогообложения в России / М. Н. Карасев. – М. : ООО «Вершина», 2004. – 224 с.
5. Карпунхо І. Механізм міжбюджетних відносин в Україні / І. Карпунхо // Наука молода. – 2003. – № 1. – С. 12-14.
6. Костирко Л. А. Механізм формування стратегії фінансової забезпеченості регіону / Л. А. Костирко, Ю. С. Клітинський // Часопис економічних реформ № 3 (11). – 2013. – С. 62-69.
7. Молчанова М. Ю. Критерии саморазвития регионов как основа формирования межбюджетных отношений / М. Ю. Молчанова // фундаментальные исследования. – 2013. – № 6 – С. 131-135.

8. *Налогово-бюджетные аспекты регионального развития: Монография [Иванов Ю. Б., Майбуров И. А., Иванова О. Ю. и др.], под. общ. ред. Ю. Б. Иванова. - Х.: ИД «ИНЖЭК», 2013. – 344 с.*

9. *Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов М.: Изд-во: Русский язык; Издание 11-е, 1975, 846 с.*

10. *Осипов В. М. Формування політики конкурентоспроможності регіону на принципах саморозвитку / В. М. Осипов, О. А. Єрмакова // Вісник соціально-економічних досліджень, 2011 рік, випуск 2 (42). – С. 78-81.*

11. *Подгорный В. В. Государственное регулирование хозяйственной деятельности регионов : состояние, проблемы, перспективы : монография / В. В. Подгорный. – Донецк. : ВІК, 2009. – 463 с.*

12. *Приходько В. П. Інвестиційний розвиток територіально-виробничих комплексів: теорія і методологія : монографія / В. П. Приходько. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 318 с.*

13. *Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1999. - 479 с.*

14. *Сайт Підтримка політики регіонального розвитку в Україні. Аналітичний звіт «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.surdp.eu/news/Forum>*

15. *Татаркин А. И. Саморазвивающиеся регионы в экономической системе России / А. И. Татаркин, Д. А. Татаркин // Федератив. отношения и регион. социал.-экон. политика. 2008. № 11. – С. 4-10.*

16. *Глумачний словник української мови E-slovník [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovnik.com>*

17. *Толковый словарь русского языка. Том I. ; под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2000. – 848 с.*

18. *Чернявська Т. А. Можливості забезпечення фінансової самодостатності регіонів за рахунок використання потенціалу транспортно-комунікаційної системи / Т. А. Чернявська // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України . – 2012. - № 1. – С. 413-419.*

19. *Costituzione Italiana [Electronic recourse] – Access mode : <http://costituzionerepubblicaitaliana.jimdo.com>*

20. *Dezentralisierung und Entwicklung [Electronic resource] / Swiss Agency for Development and Cooperation. – 2012. – Access mode : http://www.deza.admin.ch/ressources/resource_de_23615.pdf.*

21. *Scottish Devolution and the West Lothian Question, 2006 [Electronic recourse] – Access mode : <http://www.bbc.co.uk/dna/h2g2/A13484928>*